

กระบวนการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์
อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์
Rehabilitation and Process of Degraded Forests in Thap Lan National Park,
Ban Rat Sub-district, Soeng Sang District, Nakhon Ratchasima Province
of The Rajapruek Institute Foundation

¹สุกฤษฎีชัย อีระเรงฤทธิ์ และ ²ชุลีรัตน์ เจริญพร

¹Sukritchai Teeraroengrit and ²Chureerat Charoenporn

¹นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

²อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

¹Student, Master of Arts, Collage of Social Innovation, Rangsit University

²Lecturer, Master of Arts, Collage of Social Innovation, Rangsit University

¹Corresponding Author. E-mail: sukritchai168@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม ในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ภายใต้โครงการมวลชนพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ป่าผืนดินอีสานใต้ ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ และ 2) เพื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมที่เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสามารถในการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 5 คน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่มูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ หัวหน้าโครงการมวลชนพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ป่าผืนดินอีสานใต้ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารโรงเรียน และชาวบ้าน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหาพร้อมกับการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า 1) การฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ ประสบความสำเร็จด้วยการนำแนวคิดการฟื้นฟูป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง คือ การทำให้เกิดป่าไม้ใช้สอย ป่าไม้กินได้ และป่าไม้เศรษฐกิจ โดยมีประโยชน์ 4 อย่างคือ ประโยชน์ในการใช้สอย ประโยชน์ในการเป็นอาหาร ประโยชน์ในการเป็นแหล่งรายได้ของครัวเรือน และประโยชน์ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ 2) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง อยู่ในระดับปานกลาง คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล แต่ยังคงขาดการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

คำสำคัญ: ป่าเสื่อมโทรม; การมีส่วนร่วม; การฟื้นฟูป่าไม้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the rehabilitation and restoration process of degraded forests in Thap Lan National Park, Ban Rat Sub-district, Soeng Sang District, Nakhon Ratchasima Province under the project entitled “Public Development for Forest Restoration in South ISAN of The Rajapruek Institute Foundation”, and 2) to consider participation that affects key factors for successful

rehabilitation of degraded forests from the participation of involving parties, qualitative research. Data sources were from exploring related documents, going real sites for observation and conducting in-depth interview relevant parties with 5 people; the Rajapruek Institute Foundation's officials, head of the project entitled "Public Development for Forest Restoration in South ISAN of The Rajapruek Institute Foundation", community leaders, school administrators and local villagers. The research instruments are semi-structured interview. Data collected were then analyzed using content analysis and literature review. The results of this research indicated that 1) successful rehabilitation of degraded forests In Thap Lan National Park of The Rajapruek Institute Foundation by forest rehabilitation and development theory of 3 forests, 4 benefits: Is the creation of to grow timber, fruits and firewood. The benefits of being food benefits, a household income source and conservation of soil and watersheds. 2) the participation of the involved parties was at a moderate level. There is participation in the planning. Participate in operations and participation in evaluation but still lacking in participation in receiving benefits.

Keywords: Degraded forests; Participation; Forest Rehabilitation and Development Theory

บทนำ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ในประเทศไทยสถานการณ์การจัดการป่าไม้ตั้งแต่เริ่มแรกจวบจนปัจจุบันมีปัญหาาก จนส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ป่าและการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ในช่วงเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2506) พื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศมีอยู่ประมาณ 171 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 53 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ซึ่งการเจริญเติบโตและขยายตัวของเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ในอัตราที่สูงเกินคาด โดยปริมาณการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุกพื้นที่ของประเทศ (กรมป่าไม้, 2552) จากการสำรวจทรัพยากรป่าไม้ในปี พ.ศ. 2543 พบว่า พื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงร้อยละ 25 เท่านั้น การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่าไม้ ส่วนหนึ่งเป็นผลเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การอพยพย้ายถิ่นฐาน การขยายตัวของชุมชน การบุกเบิกพื้นที่ใหม่ทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม รวมถึงความต้องการพื้นที่ทำกินของราษฎร ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ เพื่อนำพื้นที่เหล่านั้นมาใช้ในการเพาะปลูก และเกิดป่าเสื่อมโทรมในหลายพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงความสมดุลทางนิเวศวิทยา ทำให้ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งหากยังคงเป็นเช่นนี้ชุมชนในสังคมย่อมประสบกับความเดือดร้อนและจะก่อให้เกิดภาวะชะงักงันของเศรษฐกิจและสังคมในทุกด้าน (สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค ที่ 3, 2550) ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อประชาชนทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในพื้นที่ชนบท ซึ่งมีพื้นฐานการดำรงชีพอยู่กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อผลักดันแนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ของคนในท้องถิ่น เกิดโครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน ซึ่งเป็นโครงการวิจัย

ที่เกิดจากความร่วมมือของหลายหน่วยงาน คือ มูลนิธิฟอร์ด มูลนิธิพัฒนาชุมชนท้องถิ่น คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันวิจัยสังคมแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และคณะนิติศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ทำวิจัยร่วมกัน และยืนยันว่าประชาชนในท้องถิ่นมีการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนเอง ผลการวิจัยดังกล่าวได้มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนนโยบายประเทศไทย ให้มีการยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการป่าไม้ และเป็นที่มาของคำประกาศเพื่อการยอมรับสิทธิชุมชนของคนในระดับรากหญ้าเพื่อจัดการป่าไม้ (อนุสรณ์ ไชยพาน, 2552)

มูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ก่อตั้งขึ้นด้วยเจตนารมณ์ที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะ “ป่าไม้” และมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกให้คนไทยรักและหวงแหนต้นไม้ โดยระดมความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน และได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ให้เป็น “หน่วยงานดีเด่นของชาติ สาขาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประจำปี 2540” รับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความสำเร็จดังกล่าวเป็นเครื่องพิสูจน์ที่แน่ชัดว่า มูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ เป็นหน่วยงานที่มีประสิทธิภาพในการฟื้นฟูป่าไม้ สามารถนำองค์ความรู้ไปเป็นแนวทางในกระบวนการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ได้

พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมในตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน เดิมเป็นพื้นที่อันมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการทำเกษตรกรรม ภายหลังได้มีราษฎรอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการเกษตร ทำให้บริเวณดังกล่าวเกิดความเสื่อมโทรม ต่อมาเมื่อคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 64/2557 เรื่อง การปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ต่าง ๆ ให้คืนสภาพป่าไม้ให้มีความสมบูรณ์ดังเดิม ด้วยความร่วมมือกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งภาคประชาชนและองค์กรชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมฟื้นฟูและอนุรักษ์ผืนป่าแห่งนี้ โดยมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ ภายใต้โครงการมวชนพัฒนา ผืนผืนป่าแผ่นดินอีสานใต้ ได้เข้ามาดำเนินการฟื้นฟูป่า จำนวน 136 ไร่ ตามแนวคิดทฤษฎีป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2559) เป็นการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ควบคู่กับด้านเศรษฐกิจ โดยใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง แต่มีประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำ และปลูกอุดช่วงไหล่ตามร่องห้วย โดยรับน้ำฝนอย่างเดียว รวมทั้งได้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้สามารถฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมให้มีสภาพที่มีความสมบูรณ์อีกครั้ง

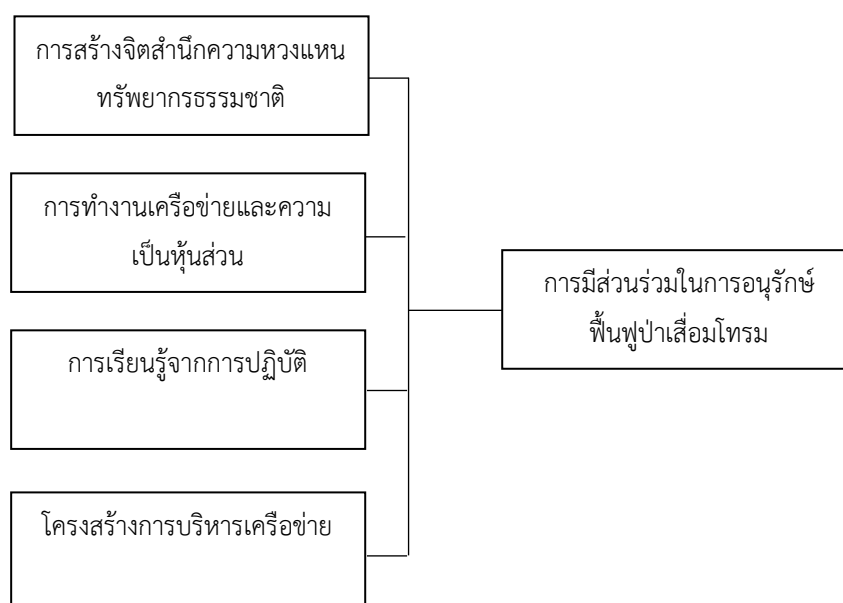
ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการจัดการ และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมให้มีความสมบูรณ์ พัฒนาศักยภาพของป่าไม้ชุมชนในท้องถิ่นให้เพิ่มขึ้น ตลอดจนเป็นแบบอย่างแก่ชุมชนอื่น ๆ ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม ในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ภายใต้โครงการมวชนพัฒนาพื้นป่าแผ่นดินอีสานใต้ ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์
2. เพื่อพิจารณาการมีส่วนร่วมที่เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสามารถในการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม และทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารเครือข่าย พร้อมทั้งทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสังเคราะห์ออกมาเป็นกรอบแนวคิด ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทำการศึกษาพื้นที่ในเขตอุทยานทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ ประชากรกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักสำคัญในการวิจัยด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยเอง โดยลักษณะของกลุ่มที่เลือกเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จำนวน 5 คน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่มูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ หัวหน้าโครงการมวชนพัฒนาพื้นป่าแผ่นดินอีสานใต้ ผู้นำชุมชน ผู้บริหารโรงเรียน และชาวบ้าน โดยมีเกณฑ์คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ที่มีคุณสมบัติข้อใดข้อหนึ่งต่อไปนี้เป็นอย่างน้อย คือ 1) มีตำแหน่งเป็นผู้บริหารสูงสุดขององค์กร 2) เป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม 3) เป็นผู้เกี่ยวข้องและมีประสบการณ์ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร การค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิ และการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ทำการสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการแบบเจาะลึกด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจงรายบุคคล (Individual Depth Interview) โดยกำหนดคำถามออกเป็นแต่ละประเด็นให้ครอบคลุม และสอดคล้องกับเรื่องที่ทำการศึกษา เพื่อให้สามารถเข้าถึงข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างทั่วถึง สำหรับแบบสัมภาษณ์ซึ่งเป็นเครื่องมือใช้ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยทดสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ 2 ส่วน คือ ความเที่ยงตรงของแบบสัมภาษณ์ (Validity) โดยแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จ แล้วไปเสนออาจารย์ที่ปรึกษารวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 คน เพื่อขอคำแนะนำ และทำการปรับปรุงแก้ไขจนมั่นใจว่าแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น มีเนื้อหาเที่ยงตรงและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และความน่าเชื่อถือของแบบสัมภาษณ์ (Reliability) ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลองใช้กับกลุ่มทดลอง และทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล โดยระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลอยู่ระหว่างเดือนมกราคม ถึง เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2563 เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เสร็จแล้ว นำข้อมูลที่ได้กลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญยืนยันความถูกต้องเมื่อเป็นข้อมูลที่ได้ให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้นำมาทำการจัดเรียง และจำแนกตามประเด็นคำถามที่ศึกษา และนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) สรุปสาระที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาจริงและทำการวิจัยเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ทำการสังเคราะห์ข้อมูลและนำมาเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง กระบวนการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ สรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ จำนวน 136 ไร่ เริ่มต้นจากมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ ดำเนินการฟื้นฟู ประสานงานระหว่างหน่วยงานและชุมชน ในการคัดเลือกพื้นที่ป่าต้นน้ำเนื้อที่ตัวอย่าง จำนวน 1 ไร่ เป็นแปลงทดสอบ และปลูกไม้ยืนต้นเลียนแบบไม้ชนิดเดิม เช่น ตีนเป็ด ตะแบก นนทรี ฯลฯ โดยคัดเลือกชนิดพันธุ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่และทนแล้ง ได้แก่ พยุง ยางนา กระถินณรงค์ และขี้เหล็ก เพื่อสร้างแปลงทดลองแนวทางการฟื้นฟู ต่อมามูลนิธิประสานงานมณฑลทหารบกที่ 21 ค่ายสุรนารี และสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 1 ปราจีนบุรี ใช้แนวคิดตาม “โครงการราชพฤกษ์” ก็ปฏิบัติตามแนวทางพระราชดำริ “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” และมีแนวทางจัดการด้วยกระบวนการบูรณาการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง แบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 วิธีการดำเนินการฟื้นฟูสภาพพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เริ่มจากการลงพื้นที่สำรวจสภาพปัญหาร่วมกับผู้นำชุมชน ดำเนินการเก็บตัวอย่างดินเพื่อตรวจสอบคุณภาพก่อนเริ่มและหลังฟื้นฟู

จัดหาพันธุ์ไม้เบิกนำที่เหมาะสม ประเมินการเจริญเติบโตและอัตราการรอดของพันธุ์ไม้ และนำมาวิเคราะห์รูปแบบวิธีการปลูกที่เหมาะสมกับพื้นที่ โดยหน่วยงานจากมณฑลทหารบกที่ 21 ค่ายสุรนารี สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 1 ปราจีนบุรี ป่าไม้จังหวัด เกษตรอำเภอ ผู้นำชุมชน ได้ร่วมศึกษาและให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินการ ช่วงที่ 2 กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม การดำเนินการในช่วงนี้เป็นการจัดกิจกรรมต่อเนื่องจากช่วงที่ 1 โดยผู้เข้าร่วมดำเนินการประกอบด้วยกลุ่มแรก และเสริมด้วยกลุ่มปฏิบัติการ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ ชาวบ้าน นักเรียนและเยาวชน โดยวิธีการจัดอบรมปลูกฝัง ส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ให้เกิดความรัก ความหวงแหน อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ในพื้นที่ และการลงมือปลูก ซึ่งเป็นช่วงที่กระบวนการมีส่วนร่วมเข้มข้นที่สุด และมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต้องเกิดจากความร่วมมือของทุกภาคส่วน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดูแล เริ่มด้วยกระบวนการนำกลุ่มปฏิบัติการไปจัดเตรียมสถานที่สำหรับปลูก ระดมมวลชนปฏิบัติการปลูกตามรูปแบบป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ได้แก่ ป่าไม้ใช้สอย ป่าไม้กินได้ และป่าไม้เศรษฐกิจ หลักจากนั้นเป็นกระบวนการเฝ้าระวังและบำรุงรักษา และช่วงที่ 3 ผลการดำเนินงานของโครงการเป็นช่วงที่การดำเนินการประสบผลสำเร็จ มองเห็นเป็นรูปธรรม ต้นไม้ที่ปลูกมีความเจริญเติบโต ดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ ป่าต้นน้ำเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้ที่สนใจป่า และชุมชนได้รับผลประโยชน์ โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องเข้ามาร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการเฝ้าระวังดูแล ป้องกัน รักษา และร่วมกันส่งเสริมการมีส่วนร่วมระดับชุมชนผ่านกิจกรรมสร้างความภาคภูมิใจ สร้างกระบวนการเรียนรู้จากป่ากิจกรรมการร่วมเป็นเจ้าของ โดยเน้นชุมชนเป็นฐานการจัดกิจกรรม และมีหน่วยงานรัฐ กลุ่มองค์กร เป็นผู้สนับสนุน

2. วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมที่นำไปสู่ความสามารถในการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ การบูรณาการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เริ่มจากการปลูกฝังทัศนคติให้คนในท้องถิ่นผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้ประเด็นการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนร่วมกันของคนในท้องถิ่น ให้เป็นแหล่งรวมพลังของคนในท้องถิ่น และหันมาช่วยกันแก้ไขปัญหาป่าเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้น การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ด้านการจัดการป่าไม้ เช่น ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า กิจกรรมบวชป่า การใช้ประโยชน์จากป่าไม้และสมุนไพร ในระดับพื้นที่ โชน เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าอย่างยั่งยืน และสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วน ดำเนินการร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวทางการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง สอดคล้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเหมาะสมของชุมชน แนวทางสำคัญที่ทำให้ทุกภาคส่วนได้เข้าไปมีส่วนร่วม และร่วมมือกับเครือข่ายในการดำเนินงาน โดยโครงการมวลชนพัฒนาพื้นผิวน้ำแผ่นดินอีสานใต้ได้ลงมือทำอย่างจริงจัง มีการกำหนดแนวทางในการขับเคลื่อนที่ชัดเจน ทำให้สามารถประสานความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในทุกระดับ เพื่อการส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการแบ่งบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเครือข่าย ผู้ประสานงานขับเคลื่อนการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมของชุมชน ตั้งแต่ระดับเครือข่ายในพื้นที่ และสร้างรูปแบบกลไกความสัมพันธ์การบริหารของโครงการมวลชนพัฒนาพื้นผิวน้ำแผ่นดินอีสานใต้ โดยทุกช่วงของการดำเนินการเป็นการจัดกิจกรรมต่อเนื่องจากช่วงที่ 1 โดยผู้เข้าร่วมดำเนินการประกอบด้วยกลุ่มของหน่วยงานราชการ

ผู้รับผิดชอบโครงการ และเสริมด้วยกลุ่มปฏิบัติการ ผ่านกระบวนการตามกรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม ได้แก่ 1) การสร้างจิตสำนึกความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ โดยเจ้าหน้าที่ชาวบ้าน นักเรียนและเยาวชน ได้รับการอบรมปลูกฝัง ส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ ให้ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ให้เกิดความรัก ความหวงแหน เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ในพื้นที่ 2) การเรียนรู้จากการปฏิบัติ โดยใช้การมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นช่วงที่กระบวนการมีส่วนร่วมมีความเข้มข้นและสำคัญอย่างยิ่ง ต้องเกิดจากความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดูแล ตั้งแต่ขั้นตอนแรกกระทั่งขั้นตอนสุดท้าย ตามรูปแบบป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ประกอบด้วย ป่าไม้ใช้สอย ป่าไม้กินได้ และป่าไม้เศรษฐกิจ 3) การทำงานเครือข่ายและความเป็นหุ้นส่วน ด้วยการดำเนินการฟื้นฟูเป็นการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในระดับชุมชน จำเป็นต้องสร้างเครือข่ายในการดำเนินการจากทุกภาคส่วน โดยให้ทุกกิจกรรมเป็นการส่งเสริมให้ผู้ที่เข้าร่วมเกิดความเป็นเจ้าของ ทั้งเป็นเจ้าของทางตรงและทางอ้อม 4) โครงสร้างการบริหารเครือข่าย ในการดำเนินกิจกรรมฟื้นฟู โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง และเครือข่ายที่ร่วมดำเนินการ ในแต่ละช่วงต้องมีการดำเนินการโครงสร้างบริหารเครือข่าย โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ เจ้าของโครงการเป็นผู้ประสานส่งเสริมร่วมกับผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ ในการออกแบบกิจกรรมให้ประชาชนในชุมชน องค์กรเครือข่ายร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้นกระทั่งป่าสามารถฟื้นตัวมีความเจริญเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไป เกิดป่าต้นน้ำที่สามารถสร้างความอุดมสมบูรณ์ คอยหล่อเลี้ยงชุมชน ต้นไม้และสิ่งมีชีวิต ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุกภาคส่วนได้เข้าไปมีส่วนร่วม และร่วมมือกับเครือข่ายในการดำเนินงาน เนื่องจากโครงการมวลชนพัฒนาพื้นผิวน้ำแผ่นดินอีสานใต้ได้ลงมือทำจริงจัง มีแนวทางในการขับเคลื่อนที่ชัดเจน ทำให้สามารถประสานความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในทุกระดับ เพื่อการส่งเสริม และสนับสนุนการบริหารจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการแบ่งบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการเครือข่าย คือ ประสานงานขับเคลื่อนการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมของชุมชนในระดับพื้นที่เครือข่าย และจัดทำกลไกความสัมพันธ์การบริหารของโครงการมวลชนพัฒนาพื้นผิวน้ำแผ่นดินอีสานใต้ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมมี 4 รูปแบบ คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ออกแบบกิจกรรม การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) การใช้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์และชุมชน มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ร่วมกันที่ไม่ชัดเจน ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์เป็นเพียงชุมชนเท่านั้น โดยมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์เป็นผู้สนับสนุนกิจกรรม ไม่ได้มีส่วนในการรับผลประโยชน์ ระดับการมีส่วนร่วมปานกลาง คือ ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมบางส่วน

สรุปผลการวิจัย

การฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในพื้นที่ศึกษา ดำเนินการด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ตามแนวคิดป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง โดยดำเนินการเป็นไปอย่างมีขั้นตอน ค่อยเป็นค่อยไป ควบคู่กับ

การส่งเสริมทัศนคติให้กับชุมชนเห็นความสำคัญและประโยชน์ที่จะได้รับจากทรัพยากรป่าไม้ โดยเริ่มจากการศึกษาสภาพแวดล้อมในพื้นที่ เพื่อกำหนดวิธีการและรูปแบบการจัดการปลูกป่า สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกิจกรรมได้อย่างเหมาะสม ดำเนินการและเรียนรู้ปัญหาในการปฏิบัติ เพื่อจัดการปัญหาและสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนในการดำเนินการ โดยการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และปลูกฝังทัศนคติให้คนในท้องถิ่นผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ ช่วยกันแก้ไขปัญหาป่าเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นในชุมชน จัดกิจกรรมด้านการจัดการป่าไม้ ค่ายเยาวชนรักษ์ป่า กิจกรรมบวชป่า การใช้ประโยชน์จากป่า โดยให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นไทย หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน เป็นผู้สนับสนุนทางวิชาการ งบประมาณ โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ให้ข้อมูลสภาพปัญหา ร่วมทำ เป็นผู้ลงมือปฏิบัติตามแนวทางและรูปแบบที่เหมาะสม และร่วมรับผลประโยชน์ คือ ได้ใช้ประโยชน์จากป่าตามแนวคิด ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง พร้อมทั้งการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในการเฝ้าระวังดูแล รักษา และฟื้นฟูป่าไม้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย กระบวนการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา ของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ มีประเด็นที่น่าสนใจอภิปรายผล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า กระบวนการจัดการและฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม มีการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนที่ชัดเจน ในลักษณะของการส่งเสริมความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนท้องถิ่น จึงส่งผลทำให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินงาน ทั้งนี้เป็นเพราะความสามารถในการดำเนินงานเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ให้มีความรับผิดชอบต่อชุมชน ให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้น นำไปสู่ความรับผิดชอบต่อร่วมกันของทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ คือ มณฑลทหารบกที่ 21 ค่ายสุรนารี สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 1 ปราจีนบุรี อุทยานแห่งชาติทับลาน ภาคเอกชน คือ มูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ และชุมชนในพื้นที่ ซึ่งมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อกิจกรรมและผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม คือ ผู้นำชุมชน ประชาชนในชุมชน ตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา คณะผู้บริหาร นักเรียน โรงเรียน ในตำบลบ้านราษฎร์ อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา มีการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกันแบบบูรณาการ การทำงานและกิจกรรมร่วมกัน มีส่วนสำคัญยิ่งต่อกระบวนการจัดการที่ส่งผลให้ดำเนินกิจกรรมได้อย่างสมบูรณ์ราบรื่น ยั่งยืน ซึ่งมีการจัดเวทีประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับเครือข่าย เสนอแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในระดับพื้นที่ การส่งเสริมองค์กรชุมชนจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบ ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2559) ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ให้ป้ากลับมามีความอุดมสมบูรณ์และยั่งยืน พร้อมกับสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนในพื้นที่ได้หวงแหน และเข้าใจถึงคุณค่าของการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าไม้ จะเห็นว่าการดำเนินการประสบความสำเร็จเกิดเป็นรูปธรรม ต้นไม้ที่ปลูกมีความอุดมสมบูรณ์ มีขนาดใหญ่ขึ้น แตกกิ่งก้านสาขา

บางต้นให้ร่มเงา บางชนิดสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ บริเวณป่าต้นน้ำสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับผู้สนใจป่า รวมทั้งสนับสนุนการทำเกษตรแบบพอเพียงสำหรับสมาชิกในชุมชน โดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเป็นหน่วยสนับสนุนส่งเสริม สอดคล้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน ในการอยู่ร่วมกันกับป่า เริ่มพึ่งพาตนเองได้ และชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างยั่งยืน เห็นได้ว่าการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมที่ประสบความสำเร็จของมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์ หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้นำชุมชนและชาวบ้านนั้น เกิดจากกระบวนการขั้นตอนต่าง ๆ โดยอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าเสื่อมโทรมให้กลับมาสมบูรณ์ ซึ่งในช่วงที่ 3 นี้จะเห็นเป็นรูปธรรม คือ ป่าต้นน้ำสามารถเป็นแหล่งสร้างความชุ่มชื้น ทำให้ดินปรับสภาพร่วนซุย มีแร่ธาตุอาหาร ต้นไม้ที่ปลูกมีความอุดมสมบูรณ์ ป่าไม้เริ่มพึ่งพาตนเองได้ และชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่า

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ภายใต้โครงการมวลชนพัฒนาพื้นผิวน้ำแผ่นดินอีสานใต้ คือ การดำเนินการอย่างจริงจังต่อเนื่อง มีการกำหนดแนวทางในการขับเคลื่อนกิจกรรมที่ชัดเจน โดยมูลนิธิสถาบันราชพฤกษ์สามารถสร้างความเชื่อมั่นในแนวทางการจัดการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในทุกระดับ ผ่านกระบวนการตามกรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม ประกอบด้วย การสร้างจิตสำนึกความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การทำงานเป็นเครือข่ายและการเป็นหุ้นส่วน และโครงสร้างการบริหารเครือข่าย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการบริหารจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมแบบมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ขับเคลื่อนการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมในทุกระดับ (จินตนา สุขจรรย์, 2554) โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนมี 4 รูปแบบ คือ การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ออกแบบกิจกรรม การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) สอดคล้องกับแนวคิดของ (Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. 1977) ที่กล่าวถึง การมีส่วนร่วมในกระบวนการและการดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย อาจมีส่วนร่วมในการร่วมค้นหาปัญหา ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหา ร่วมวางแผนการดำเนินงาน ร่วมระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น ร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานขององค์กร และร่วมรับผลประโยชน์ด้วยความสมัครใจของคนในชุมชน ทั้งนี้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการส่งเสริมกิจกรรม ในรูปแบบกระบวนการเฝ้าระวังดูแล ป้องกันรักษา และร่วมกันส่งเสริมการมีส่วนร่วมระดับชุมชน มีกิจกรรมสร้างความภาคภูมิใจ สร้างกระบวนการเรียนรู้จากป่า กิจกรรมการร่วมเป็นเจ้าของในการพัฒนารักษาสภาพป่าไม้ให้คงอยู่เป็นธรรมชาติ ด้วยแนวทางผสมผสานตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการใช้ประโยชน์จากป่าคู่กับการพัฒนาอาชีพ โดยหน่วยงานราชการดำเนินการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม ดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์และสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนให้รับรู้ถึงประโยชน์ของป่า และการอยู่ร่วมกันกับป่าอย่างพึ่งพาอาศัยกัน โดยเน้นชุมชนเป็นฐาน และมีหน่วยงานรัฐ

กลุ่มองค์กรเป็นผู้สนับสนุนให้การดำเนินการไปสู่ความยั่งยืน ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน มีลักษณะของการผสมผสานแนวทางการจัดการระหว่างรูปแบบที่สนับสนุนให้ชุมชนสามารถอาศัยอยู่ในป่า ในฐานะผู้ใช้ประโยชน์และร่วมดูแลรักษาป่า ป้องกัน และฟื้นฟู เพื่อการใช้ประโยชน์ของชุมชนอย่างยั่งยืน และหน่วยงานราชการทุกภาคส่วน เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน กำกับดูแล เป็นพี่เลี้ยงให้อย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

- 1) หน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรมีการสร้างเชื่อมั่น ทศนคติที่ดีก่อนการดำเนินการร่วมกันส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความร่วมมืออย่างจริงจัง เพื่อให้การดำเนินการเกิดความยั่งยืน
- 2) หน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรใช้การจัดการกระบวนการผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากทุกภาคส่วน โดยใช้ชุมชนเป็นฐานสู่การอนุรักษ์ที่แท้จริงของความเป็นเจ้าของป่าชุมชนนั้น
- 3) หน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง หากจะดำเนินกิจกรรมใด ๆ ควรได้รับการยอมรับจากชุมชน และสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน โดยส่งเสริมให้ชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมทุกกระบวนการ ทั้งร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ควรมีการศึกษาปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อมูลในหลายมิติที่เชื่อมโยงประเด็นนำไปสู่การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ให้เกิดความยั่งยืน
- 2) ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลและเกิดข้อสรุปที่นำไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างระบบการจัดการป่าชุมชนที่เข้มแข็ง และพัฒนาป่าชุมชนให้ยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมป่าไม้. (2552). *การป่าไม้ในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

จินตนา สุขจิตต์. (2554). *การศึกษาและการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2559). *ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ*. สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2563, จาก http://www.chaipat.or.th/site_content/68-4/254-theory-developed

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 3. (2550). *คู่มือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับชุมชน สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. พิษณุโลก : พิษณุโลกเปเปอร์แอนด์ซัพพลาย.

อนุสรณ์ ไชยพาน. (2552). *ธรรมชาติกับการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา : เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977). *Development participation: Concept and measure for project design implementation and evaluation*. New York: Cornell University.